

فصلنامه علمی پژوهشی دانش سرمایه‌گذاری
دوره ۱۲ / شماره ۳ (پیاپی ۴۷) / پائیز ۱۴۰۲
صفحه ۲۴۹ تا ۲۶۸

ارائه الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی برای سیستم بانکی ایران

محمدرضا مهربان‌پور

دانشیار، حسابداری، دانشکده مدیریت و حسابداری پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران، (نویسنده مسئول)
mehrabanpour@ut.ac.ir

غلامرضا کرمی

دانشیار، حسابداری، دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه تهران، تهران، ایران
gholamrezakarami@yahoo.com

حمید زارع

دانشیار، مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران
hzarea@ut.ac.ir

زهره قیومی

دانشجوی دکترا، حسابداری، دانشکده مدیریت و حسابداری پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران
zghayomi@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۹/۲۹ تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۰/۰۶

چکیده

توسعه پایدار، دغدغه‌ای جهانی میان بنگاه‌ها شده است. نگرش خاص تعالیم اسلام به انسان، جهان و جامعه، فعالیت‌های اقتصادی را به گونه‌ای سامان می‌دهد که در عین تلاش و فعالیت اقتصادی، کمترین آسیب را برای محیط زیست به بار آورند. از این رو با توجه به اهمیت توسعه پایدار و افشای این فعالیت‌ها توسط بانک‌ها، این پژوهش به ارائه الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی برای سیستم بانکی کشور می‌پردازد. بمنظور ارائه این الگو از روش دلفی استفاده شده است که در نهایت، این الگو دارای ۴ بعد و ۶۳ مولفه می‌باشد. همچنین جهت تعیین اهمیت در سطح هر یک از ابعاد و مولفه‌ها در الگو، روش آنتروپی شانون بکارگرفته شده است. نتایج حاصل نشان داد که بعد افشای فعالیت‌های زیست محیطی - اسلامی دارای بیشترین و بعد افشای استانداردهای عمومی دارای کمترین اهمیت در الگوی پیشنهادی می‌باشد. همچنین تعداد مولفه‌های با اهمیت در تکنیک آنتروپی شانون، ۴۲ مولفه ارزیابی شد.

واژه‌های کلیدی: اسلام؛ توسعه پایدار؛ دلفی؛ آنتروپی شانون.

۱- مقدمه

بحران‌ها و سختی‌هایی که عموم مردم متحمل می‌شوند، ابهامات زیادی در مورد توسعه پایدار بوجود آورده است. همچنین این بحران‌ها، توجه گسترده‌ای را به ابعاد اقتصادی- اجتماعی در صنعت بانکداری ایجاد نموده است. بسیاری از صاحب نظران معتقدند که سیستم مالی اسلامی می‌تواند کمک قابل توجهی به توسعه پایدار ارائه دهد. از آنجا که مفهوم توسعه پایدار مبتنی بر دیدگاه فلسفی غرب است، معرفی اسلام بعنوان رویکردی جامع از توسعه پایدار، اهمیت پیدا می‌کند (آمان^۱، ۲۰۱۶).

در بافت اسلام، اولین و مهمترین هدف از گزارشگری نهادهای مالی اسلامی این است که آنها نشان دهند تا عملیاتشان مطابق با اصول اسلام صورت می‌گیرد (عثمان و ثانی^۲، ۲۰۱۰). در واقع نهادهای مالی اسلامی باید در قبال فعالیت‌های خود پاسخگو باشند. پاسخگویی در اسلام به دو صورت انجام می‌پذیرد؛ پاسخگویی به خداوند و پاسخگویی به جامعه. از آنجا که خداوند مالک همه چیز است، انسان برای استفاده درست از منابع باید به خداوند پاسخگو باشد. همچنین پاسخگویی به جامعه از طریق گزارشگری فعالیت‌های نهادهای مالی اسلامی صورت می‌گیرد. از آنجایی که در محتوای پاسخگویی، یکی از اهداف مهم، فراهم آوردن جریان اطلاعاتی منصفانه بین پاسخگو و پاسخ‌خواه است، افشای چنین فعالیت‌هایی نقش مهمی را در فراهم آوردن این جریان اطلاعاتی به گروه ذی‌نفعان و جامعه ایفا می‌کند. افشای فعالیت‌های مربوط به توسعه پایدار در واقع گزارشی عمومی از عملکرد اقتصادی، محیطی و اجتماعی در ارتباط با عملیات، محصولات و خدمات نهادهای مالی است.

مفهوم توسعه پایدار اسلامی، در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است و در جوامع بین‌المللی در حال حاضر در مراحل اولیه تدوین استاندارد می‌باشد. در صنعت بانکداری ایران این مفهوم، چندان مورد توجه قرار نگرفته است و قانون‌گذاران، افشای فعالیت‌های مبتنی بر توسعه پایدار اسلامی را برای سیستم بانکی الزام ننموده‌اند. در نتیجه با توجه به خلاء مطالعاتی این موضوع در سیستم بانکی ایران، این پژوهش به ارائه الگویی جهت افشای توسعه پایدار اسلامی می‌پردازد و مهمترین شاخص‌ها جهت افشا را معرفی می‌نماید.

مبانی نظری پژوهش

توسعه پایدار اسلامی

تعالیم اسلام، رفتارهای اقتصادی جامعه و دولت را به گونه‌ای سامان می‌دهد که توسعه اقتصادی مطلوب و پایدار در راستای اهداف اسلامی در جامعه تحقق یابد و کمترین زیان زیست‌محیطی و اجتماعی را نداشته باشد. سعید و همکاران^۳ (۲۰۱۸) معتقدند که توسعه پایدار اسلامی با دستیابی به سه هدف محقق می‌شود؛ رشد اقتصادی، برآورده ساختن نیازهای یک جامعه (در حالی که نیازهای نسل‌های آتی نیز مورد توجه قرار گرفته باشد) و حفاظت از محیط زیست. همچنین آمان (۲۰۱۶) بیان می‌کند که قرآن کریم نسبت به برخی از اصول و دستورالعمل‌های

^۱. Aman

^۲. Othman & Thani

^۳. Said & et. al.

پایداری تأکید ویژه‌ای دارد که عبارتند از: ۱- عدالت؛ عدالت اسلامی زمانی برقرار خواهد شد که فقر از میان رفته و عدالت توزیعی برقرار گردد. همچنین حفاظت از منابع طبیعی، عدالت بین نسلی را برقرار خواهد ساخت (آقاجانی و خیری دوست، ۱۳۹۴). ۲- میزان (تعادل)؛ هر چیزی در خلقت بصورت متعادل و هماهنگ وجود دارد. در قرآن کریم نیز آمده است که آسمان را بصورت متعادل برافراخت. پس ای انسان به عدالت رفتار کن و کم فروشی نکن. (آیات ۳ تا ۱۰ سوره الرحمن). ۳- اعتدال و میانه‌روی؛ قرآن کریم در آیه ۳۱ سوره اعراف می‌فرماید: ای فرزندان آدم؛ هنگام حضور در هر مسجدی خود را بیارایید، بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید که خداوند اسراف کاران را دوست ندارد. ۴- رحمت؛ بر تمامی جنبه‌های روابط انسانی و رفتارهای سایر موجودات نظیر گیاهان، حیوانات، حشرات و ... رحمت حاکم است. ۵- امانت؛ خداوند زمین را به امانت دست انسان سپرده است که این اعتماد موجب ایجاد تعهد و مسئولیت‌پذیری برای انسان شده است. در واقع خداوند، انسان را خلیفه و جانشین خود در زمین قرار داده است و انسان باید همواره به خود یادآور باشد که مالک واقعی آن خداوند است و زمین به صورت امانت به او سپرده شده است. ۶- طهارت (خلوص معنوی و پاکیزگی فیزیکی)؛ ایجاد خشنودی از طریق خلوص معنوی و آگاهی از حضور خالق منجر به ایجاد جامعه‌ای متعادل می‌شود که به طور هماهنگ با محیط زیست زندگی می‌کنند. ۷- نفع (سودمندی علم و دانش)؛ دانش چه وابسته به علوم الهی یا علمی باید به دیگران نفع برساند. همچنین نسل‌های آینده هم از آن منتفع شوند. از طرف دیگر در روایتی از امام صادق (ع) نقل شده است که "اگر در میان مردم به عدالت رفتار شود، همه بی‌نیاز می‌شوند." در اینجا اگر بی‌نیازی را مترادف با رفاه و نهایتاً توسعه اقتصادی بدانیم، این امر هنگامی میسر است که عدالت در میان مردم وجود داشته باشد. همچنین از امام کاظم (ع) نقل شده است که "اگر عدالت مراعات شود، همه بی‌نیاز می‌شوند." از شواهد مذکور استنباط می‌شود که از دیدگاه اسلام، عدالت هدف اصلی و موجد توسعه است و نیز اگر عدالت تحقق یابد، توسعه پایدار نیز حاصل خواهد شد (قیصری، ۱۳۸۱).

از آنجا که دین اسلام ضمن جهت‌گیری به سمت مطلوب‌ها، واقعیات را نیز در نظر دارد و با توجه به این‌که همیشه افرادی برخلاف جهت فطرت اولیه خود حرکت می‌کنند، مجازات‌ها و پاداش‌هایی به منظور ضمانت اجرایی قوانین در نظر گرفته شده است. این مجازات‌ها که برخی در این دنیا و برخی نیز برای عالم آخرت پیش بینی شده، به خوبی می‌تواند مانع از انحراف‌های احتمالی از تعادل در همه ابعاد و در عرصه اقتصاد شود و در نهایت توسعه پایدار محقق گردد. حرمت ظلم به دیگران و از بین بردن حقوق انسان‌ها و حتی دیگر گونه‌ها، ممنوعیت اسراف و اتلاف و تأکید و سفارش فراوان به مستحباتی در حوزه‌های گوناگون، انگیزه‌های خوبی را برای ایجاد توسعه پایدار فراهم می‌سازد که این موارد جز در دین اسلام محقق نمی‌گردد (فراهانی فرد، ۱۳۸۴).

ابعاد مختلف افشای توسعه پایدار اسلامی

افشای توسعه پایدار اسلامی طبق نظر سبحانی و همکاران^۱ (۲۰۱۱) شامل ۳ بُعد اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی است که هر بُعد مؤلفه‌های متعددی دارد که در ادامه توضیح داده می‌شود:

^۱. Sobhani & et. al

۱) افشای توسعه پایدار اقتصادی- اسلامی؛ توسعه پایدار اقتصادی از دیدگاه اسلام، جریانی است که در آن با بهره‌گیری از اندیشه‌های جامع‌نگر و عقلانی برآمده از حقایق هستی، فنون و روش‌های علمی پیشرفته، از منابع انسانی و مادی جامعه در راستای تامین رفاه بشر و دستیابی به کمال شایسته مقام انسان، استفاده بهینه صورت گیرد (غضنفری و محمدی، ۱۳۹۰). هرچند از دیدگاه قرآن، روزی همه موجودات از جانب خداوند تضمین شده است و خداوند می‌فرماند: هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر آنکه روزی او برعهده خداست (سوره هود، آیه ۶)، اما در عین حال، خداوند در قرآن تاکید می‌کند که روز را برای کسب روزی قرار داده است (سوره نبا، آیه ۱۱) و بهترین راه کسب روزی را بر اساس کار و تلاش شخصی افراد می‌داند (سوره نجم، آیه ۳۹). بنابراین، عملکرد اقتصادی یک سازمان به منظور شناخت آن و مبنای آن برای پایداری ضروری است. اگرچه یک سازمان می‌تواند از لحاظ مالی قابل تداوم باشد، آن سازمان می‌تواند تاثیرات خارجی بااهمیتی بر همه ذی‌نفعان داشته باشد.

افشای توسعه پایدار اقتصادی- اسلامی دارای مولفه‌های متعددی می‌باشد؛ بعنوان مثال، در آیه ۲۴۵ سوره مبارکه بقره آمده است که "کیست آن کس که به بندگان خدا وام نیکویی دهد تا خدا آن را برای او چند برابر بیفزاید...". در واقع این آیه به اهمیت قرض‌الحسنه اشاره دارد که بعنوان یکی از مولفه‌های مهم در توسعه پایدار اقتصادی است. همچنین مواردی نظیر پیروی از اصول و ارزش‌های اخلاقی (سوره مریم، آیه ۸۱) و ارائه تسهیلات بر اساس عقود (سوره بقره، آیه ۲۸۲) در توسعه پایدار اقتصادی دارای اهمیت می‌باشد.

۲) افشای توسعه پایدار زیست محیطی- اسلامی؛ مسائل مربوط به پایداری زیست محیطی برسیستم‌های طبیعی زنده و غیرجاندار تاثیر می‌گذارد که عبارتند از اکوسیستم‌ها، زمین، هوا و آب. سازمان‌ها با افشای پایداری زیست محیطی نشان می‌دهند که تا چه اندازه فعالیت آنها منطبق با محیط زیست بوده و تاثیرات خدمات و محصولات تولید شده آنها چه میزان بوده است. این افشائات شامل مواردی نظیر مسائل مربوط به انرژی و مسائل مربوط به محیط زیست طبیعی می‌باشد.

همچنین در قرآن کریم، ضایع نمودن و تخریب محیط زیست اعتدا و تجاوز محسوب شده و هرآنکه با فساد و تباهی و تجاوز از حدود خود، پیمان الهی بشکند، از رحمت الهی دور خواهد ماند. به همین دلیل اسلام، انسان را به شدت به اجتناب از اسراف و تبذیر فرمان داده و به میانه‌روی و اعتدال دعوت می‌نماید. اسراف تنها به استفاده بیش از حد نیاز و تباه کردن منابع منحصر نمی‌شود، بلکه عدم استفاده صحیح و بهینه از منابع و مواد اولیه و حتی عدم روند تکاملی در مصرف مواد را شامل می‌گردد (ابراهیمی، صالح نیا و لشکری پور، ۱۳۹۲). بنابراین، توجه به حفظ سلامت محیط نظیر تنوع زیستی، استفاده حداقل از منابع انرژی تجدیدناپذیر، جلوگیری از فرسایش، به حداقل رساندن آلودگی‌های هوا، آب و بافت خاک و کاهش مصرف مواد شیمیایی سموم و کودها، بسیار ضروری می‌باشد. همچنین در قرآن کریم به منع اسراف (سوره غافر آیات ۴۳ و ۲۸، سوره اعراف آیه ۳۱ و سوره فرقان آیه ۶۷)، منع تخریب کشتزارها (سوره بقره آیه ۲۰۵) و حرمت تخریب محیط زیست (سوره اعراف آیه ۸۵ و سوره روم آیه ۴۱) اشاره شده است.

۳) افشای توسعه پایدار اجتماعی - اسلامی؛ بُعد اجتماعی پایداری مربوط به تاثیر فعالیت سازمان‌ها بر سیستم‌های اجتماعی است. عملکرد اجتماعی یک سازمان از طریق عواملی همچون رویه‌های کار، حقوق بشر، جامعه و مسئولیت‌پذیری نسبت به محصولات و خدمات ارائه شده توسط سازمان افشا می‌گردد. در واقع، پارادایم اقتصاد اسلامی با توسعه پایدار انسانی محقق می‌گردد و حفظ آن بعنوان دیدگاهی در رسیدن به اهداف شریعت شمرده می‌شود (خان^۱، ۲۰۱۹: ۲). مدیریت منابع انسانی اسلامی، کارکنان را تنها بنده سازمان نمی‌داند بلکه نیروهای بارزش تلقی می‌کند که موفقیت و بقا سازمان را به دنبال دارند (شاکراردکانی و نیکنام‌جو، ۱۳۹۸).

در بخش‌های مختلف قرآن کریم به اهمیت توجه به مسائل اجتماعی اشاره شده است؛ برای مثال مباحثی چون اشتغال (سوره انشراح، آیه ۷)، آموزش و پرورش (سوره بقره، آیه ۲۴۷)، ایجاد فرصت‌های برابر (سوره اعراف، آیه ۱۸۹)، حقوق برابری زن و مرد (سوره نساء، آیه ۱)، سلامت و رفاه عموم مردم (سوره مائده، آیه ۶۶) و عدالت اجتماعی (سوره حدید، آیه ۲۵) در قرآن کریم ذکر گردیده‌اند.

۴) علاوه بر این ابعاد، در راهنمای گزارشگری عمومی (GRI)، به بُعد استانداردهای عمومی یک سازمان در افشای فعالیت‌های توسعه پایدار نیز توجه شده است. در این بُعد به مواردی نظیر استراتژی و چشم‌انداز سازمان، مشخصات سازمان و تعهد به افزایش ارزش اشاره شده است. همچنین مواردی نظیر ارائه قوانین اخلاقی (سوره مریم، آیه ۸۱)، دستورالعمل فعلی و آتی جهت رفع نیازهای مسلمانان (ساگیانتو و هراپان^۲، ۲۰۱۷) در این بُعد اهمیت پیدا می‌کند.

افشای توسعه پایدار اسلامی در سیستم بانکی

محبوبیت توسعه پایدار در دو دهه گذشته افزایش قابل ملاحظه‌ای داشته است به طوری که شرکت‌ها در حال اتخاذ روش‌های جدید برای افشای اطلاعات مالی خود در مورد فعالیت‌های اجتماعی و تاثیرات این عوامل بر محیط زیست هستند که در نتیجه مفهوم حسابداری سه بعدی مورد توجه قرار گرفته است (پاکروان، ۱۳۹۳). همچنین، تأثیر بحران‌های مالی باعث شد که بانک‌ها و مؤسسات مالی به‌جای دستیابی به سودآوری کوتاه مدت بر پایداری بلندمدت تمرکز کنند (بانرجی و ولاموری^۳، ۲۰۱۵). نقش بانک‌ها بعنوان تسهیل‌گر و محرک چرخ‌های اقتصادی و تجارت و نیز بعنوان نهادهای مولد ثروت و فراهم‌آوردندگان خدمات برای اجتماعات محلی، ملی و بین‌المللی بیانگر اهمیت این مؤسسات در به جریان اندازی حرکت فکری توسعه پایدار در کل جامعه است (کریمی، قیومی و کردلر، ۱۳۹۳). با توجه به اینکه در بحث بانکداری اسلامی نیز توسعه پایدار مورد توجه قرار گرفته است، تعیین الگوی جهت افشای فعالیت‌های توسعه پایدار برای سیستم بانکی بر مبنای قوانین اسلامی دارای اهمیت می‌باشد. افشای فعالیت‌های توسعه پایدار در رویکرد اسلامی علاوه بر اینکه توجه خاصی به مباحث و توجیهات اسلامی دارد، فراتر

^۱. Khan

^۲. Global Reporting Initiative

^۳. Sugianto & Harapan

^۴. Banerjee and Velamuri

از مباحث حسابداری سه بعدی، به افشای کلیه فعالیت‌های منتج به توسعه پایدار می‌پردازد. بعنوان مثال در الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی، به افشای کلیه برنامه‌های فعلی و آتی و نیز رویه‌های عمومی می‌پردازد که منجر به توسعه پایدار می‌شود در حالی که حسابداری سه بعدی بیشتر بر گزارش و کمی نمودن فعالیت‌های سازمان در جهت توجه به ابعاد اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی فعالیت‌ها اشاره دارد. در واقع، گزارشگری نهادهای مالی اسلامی بر اصل افشای کامل و تأکید بر توجه به نیازهای جامعه استوار است. افشا از دیدگاه اسلام به معنی افشای اطلاعاتی است که به تصمیم‌گیری‌های اقتصادی و دینی فرد کمک نماید. به عقیده ریزال و همکاران^۱ (۲۰۰۶) مفهوم افشای توسعه پایدار اسلامی شامل مجموعه الزاماتی متفاوت از شکل غربی و متعارف آن است. بر مبنای این مفهوم، جامعه حق دارد که تأثیر فعالیت‌های نهادهای مالی را بر رفاه خود بداند و مطمئن شود که آنها در انطباق با الزامات اسلام هستند (سایا و همکاران^۲، ۲۰۱۷). همچنین، بیدون و ویلت^۳ (۲۰۰۰) پیشنهاد کردند که از دیدگاه گزارشگری شرکت‌ها، دو اصل اساسی در رابطه با مفهوم پاسخگویی در اسلام وجود دارد که عبارتند از اصل افشای کامل و مفهوم پاسخگویی اجتماعی. در واقع مفهوم پاسخگویی اجتماعی در اسلام به اصل افشای کامل مرتبط می‌باشد که در آن تهیه کنندگان اطلاعات باید هر آنچه را که از دیدگاه استفاده کنندگان مهم و اساسی بنظر می‌رسد افشا نمایند. از این رو اهداف گزارشگری اسلامی عبارتند از نشان دادن اینکه آیا سازمان‌ها مطابق با اصول اسلامی عمل می‌کنند یا خیر.

پیشینه پژوهش

نتایج پژوهش نوبائی و الیلی^۴ (۲۰۱۷) بر روی بانک‌های امارت متحده عربی طی ۱۰ سال با استفاده از روش داده‌های ترکیبی نشان داد که سطح کلی افشای توسعه پایدار زیست محیطی در این بانک‌ها پایین است و بانک‌های غیراسلامی سطح افشای بالاتری نسبت به بانک‌های اسلامی دارند. به علاوه این پژوهش نشان داد که اطلاعات مربوط به افشای توسعه پایدار زیست محیطی بطور مثبت بر عملکرد مالی بانک‌های غیراسلامی تأثیر می‌گذارد در حالی که افشای چنین اطلاعاتی بر عملکرد مالی بانک‌های اسلامی تأثیر به سزایی ندارد. در این راستا نیز عدنان و همکاران^۵ (۲۰۱۵)، در تحقیقات خود روی ۱۰۰ شرکت برتر مالزیایی با استفاده از روش تحلیل محتوا به این نتیجه رسیدند که ارتباط معنادار و بااهمیتی بین افشای اطلاعات زیست محیطی و عملکرد مالی شرکت‌ها وجود دارد. ساگیانتو و هراپان در تحقیقی روی ۱۲ بانک اسلامی در سال‌های ۲۰۱۴ و ۲۰۱۵ با استفاده از روش تحلیل محتوا، به این نتیجه رسیدند که بانک‌های اسلامی در اندونزی، اطلاعات اجتماعی-اسلامی را به میزان بسیار کمی در صورت‌های مالی سالانه خود افشا می‌کنند. در این زمینه محمود و همکاران در سال ۲۰۱۷، گزارشات منتشر شده ۳۰ بانک اسلامی بنگلادشی را طی ۴ سال (۲۰۱۱ تا ۲۰۱۴) مورد مطالعه قرار دادند و به این نتیجه رسیدند

1. Rizal & et. al.

2. Cahya & et. al.

3. Baydoun, & Willett

4. Nobanee & Ellili

5. Adnan & et. al.

که اگرچه روند افشای اطلاعات پایداری در بانک‌های اسلامی بنگلادشی طی این سال‌ها صعودی بوده اما در سال ۲۰۱۴ تنها ۱۰ درصد از مواردی که بانک‌های اسلامی ملزم به افشای آن هستند، در گزارشات آنها افشا شده است. سبحانی و همکاران در سال ۲۰۱۱ به مطالعه افشای پایداری در گزارشات سالانه بانک‌های اسلامی در بنگلادش پرداختند. نتیجه تحقیقات آنها نشان داد که رویه ساختارمندی در افشای اطلاعات پایداری بین بانک‌های اسلامی وجود ندارد و اطلاعات اجتماعی بیش از اطلاعات زیست محیطی و اقتصادی در بحث پایداری افشا می‌گردند. طالب‌نیا، علی‌خانی و مران‌جوری (۱۳۹۱) در پژوهشی دریافتند که بیشترین افشا زیست محیطی و اجتماعی در گزارشات هیات مدیره شرکت‌ها در بخش منابع انسانی صورت می‌گیرد و شرکت‌های ایرانی تمایل دارند که اخبار بی طرفانه و خوب را بیشتر از اخبار بد افشا کنند.

معصومی، صالح‌نژاد و ذبیحی (۱۳۹۶) در پژوهشی به شناسایی متغیرهای موثر بر میزان گزارشگری پایداری شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران می‌پردازند. آنها بررسی‌های خود را روی ۱۳۰ شرکت انجام می‌دهند و به این نتیجه می‌رسند که متغیرهای اندازه شرکت، نقدینگی، سهامداران نهادی و دوگانگی وظایف مدیرعامل بر میزان گزارشگری پایداری شرکت‌ها تاثیر معناداری دارد.

شراعی، کلابی و خدادادحسینی در پژوهشی بر روی ۱۳ شرکت در سال ۹۸ به طراحی مدل توسعه پایدار شرکتی پرداختند. نتایج پژوهش آنها حاکی از این بود که مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی با شدت ۶۹ درصد و خلق ارزش مشترک با شدت ۶۳ درصد بر توسعه پایدار شرکت‌ها تاثیر گذار است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به لحاظ هدف کاربردی و مبتنی بر روش پژوهش کمی می‌باشد. در این پژوهش به منظور ارائه الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی در سیستم بانکی، روش دلفی به کار گرفته شده است. سپس جهت مشخص نمودن ابعاد و مولفه‌های بااهمیت در الگوی ارائه شده، روش آنتروپی شانون^۱ مورد استفاده قرار گرفته است که هر یک از این روش‌ها در ادامه به تفصیل ارائه داده شده است. روش دلفی، فرآیندی ساختاریافته برای جمع‌آوری و طبقه‌بندی دانش موجود نزد گروهی از خبرگان است. در این پژوهش، بر اساس تعریف موضوع، تخصص‌های مورد نیاز تعیین و خبرگان با استفاده از روش نمونه‌گیری غیراحتمالی (هدفمند) شناسایی و انتخاب شدند. تعداد خبرگان در این پژوهش ۱۵ نفر می‌باشد که هر یک از آنها دانش و تجربه کافی در خصوص الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی در سیستم بانکی را دارا هستند. در جدول ۱، اطلاعات جمعیت شناختی مصاحبه‌شوندگان ارائه شده است.

1. Shannon Entropy technique

جدول ۱- اطلاعات جمعیت شناختی مصاحبه‌شوندگان در روش دلفی

سابقه اجرایی و پژوهشی	جنسیت		تحصیلات			مصاحبه‌شوندگان
	مرد	زن	لیسانس	فوق لیسانس	دکترا	
بیش از ۷ سال	۲	۱	۰	۰	۳	اعضای هیات علمی پژوهشکده پولی و بانکی
از ۶ تا ۳۰ سال	۴	۱	۱	۰	۴	متخصصین حوزه بانکی
از ۱۰ تا ۳۰ سال	۲	۰	۰	۱	۱	مدیران موسسات حسابداری بانک‌ها
بیش از ۱۰ سال	۴	۱	۰	۱	۴	متخصصین حوزه بانکداری و مالی اسلامی

در این پژوهش، روش دلفی در دو مرحله صورت گرفته است؛ در مرحله اول، پژوهشگر یافته‌های حاصل از مرور منابع و نیز پیشینه پژوهش‌ها را با هر یک از متخصصان در میان گذاشته و سپس نظرات آنها را در خصوص الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی جویا می‌شود. لازم به ذکر است که اطلاعات ورودی در روش دلفی از منابع متعددی استخراج گردیده‌اند که عبارتند از: راهنمای گزارشگری عمومی (GRI)، راهنمای گزارشگری اسلامی (IRI)^۱، بیانیه‌های هیات استانداردهای حسابداری پایداری (SASB)^۲ و مطالعات انجام شده در بخش پیشینه پژوهش. راهنماهای متفاوتی از گزارشگری عمومی مورد مطالعه قرار گرفت که عبارتند از: راهنماهای شماره ۱۰۱، ۱۰۳، ۲۰۱، ۲۰۵، ۳۰۲، ۴۰۱، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۸، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۷ و ۴۱۸ که مواردی مانند افشائات عمومی، رویکردهای مدیریتی، ارزش‌های اقتصادی ایجاد شده، عملکرد اقتصادی، توجه به محیط زیست، مسئولیت‌های اجتماعی، استخدام، سلامت و ایمنی شغلی، آموزش و پرورش و ارزیابی حقوق بشر را مطرح می‌کند. همچنین، راهنمای گزارشگری اسلامی که جدیدترین نسخه آن در سال ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ منتشر شده است صرفاً به بیان کلیات، چارچوب گزارشگری و معرفی اعضای تدوین‌کننده استانداردهای گزارشگری پایداری اسلامی می‌پردازد. از طرف دیگر، با مطالعه استانداردهای حسابداری پایداری، حوزه‌های بااهمیت و سطح افشا در زمینه افشای موارد توسعه پایدار در صنعت بانکداری مورد توجه قرار گرفت. به علاوه برخی از مولفه‌های زیست محیطی و اجتماعی که در پیشینه پژوهش آورده شده است، مورد استفاده قرار گرفت. همچنین الگوی اولیه افشای توسعه پایدار اسلامی با دریافت نظرات خبرگان در این مرحله از روش دلفی استخراج گردیده است.

در مرحله دوم از روش دلفی، با اضافه نمودن تعدادی مولفه به الگوی تهیه شده در مرحله اول، الگوی پیشنهادی توسعه پایدار اسلامی در سیستم بانکی تکمیل گردید. در این پژوهش برای تعیین میزان اتفاق نظر میان خبرگان در هر مرحله از روش دلفی، ضریب هماهنگی کندال^۳ محاسبه شده است. این ضریب، مقیاس مناسبی برای تعیین درجه هماهنگی و موافقت میان چندین دسته رتبه می‌باشد.

همچنین در این پژوهش، به منظور مشخص نمودن سطح اهمیت هر یک از بخش‌های الگوی ارائه شده از تکنیک آنتروپی شانون استفاده شده است. این روش در واقع بسط یک فرمول ریاضی بمنظور استفاده در تحلیل

^۱. Islamic Reporting Initiative

^۲. Sustainability Accounting Standards Board

^۳. Kendall's coefficient of concordance (W)

داده‌ها ست و نسبت به روش سنتی فراوانی و میانگین، از اعتبار و قوت بیشتری برای تحلیل و تعیین اولویت و اهمیت شاخص‌ها برخوردار است.

یافته‌های پژوهش

در نتیجه مباحثات مرحله اول دلفی با متخصصین حوزه بانکی، طرح اولیه الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی شامل ۴ بُعد و ۴۸ مولفه استخراج شد. سپس، پژوهشگر نتایج حاصل از این مرحله را در اختیار مصاحبه‌شوندگان قرار داد و مرحله دوم نیز برنامه‌ریزی گردید. در این مرحله نظرات هر یک از متخصصین در مورد مولفه‌های استخراج شده مرحله اول و نیز مواردی که جهت تکمیل الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی مدنظر متخصصین بود، دریافت شد که در این مرحله نیز تعداد ۱۵ مولفه به الگوی پیشنهاد شده اضافه گردید که در نهایت، الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی برای سیستم بانکی ایران در این پژوهش، دارای ۴ بُعد و ۶۳ مولفه است که این الگو به‌همراه منابع استخراج شده هر یک از ابعاد و مولفه‌ها در دو مرحله از روش دلفی در جدول ۲ ارائه داده شده است.

جدول ۲- نتایج مرحله اول مصاحبه با متخصصین حوزه بانکی در روش دلفی

دور دوم دلفی	دور اول دلفی		مولفه‌ها	ردیف	ابعاد
	سایر منابع با تایید خبرگان	خبرگان			
		GRI 101	استراتژی و چشم انداز سازمان	۱	استانداردهای عمومی (GRI) (101)
		GRI 101	مشخصات سازمان	۲	
	☐		ارائه دوره یا چرخه گزارشگری	۳	
	☐		ارائه تاریخ گزارشات اخیر	۴	
		ساگیانتو و هراپان (۲۰۱۷)	دستورالعمل فعلی جهت رفع نیازهای مسلمانان	۵	
		ساگیانتو و هراپان (۲۰۱۷)	دستورالعمل آتی جهت رفع نیازهای مسلمانان	۶	
		GRI 201	تعهد به افزایش ارزش	۷	
	سوره مریم (آیه ۸۱) و قلم (آیه ۴)		ارائه قوانین اخلاقی طبق شریعت	۸	
	☐		معرفی جوایز	۹	
	☐		تدوین و توسعه برنامه راهبری شرعی	۱۰	
	☐		محیط حقوقی	۱۱	

□			نظارت شرعی در طول دوره سرمایه‌گذاری	۱۲	شاخص پایداری اقتصادی (سبحان و همکاران (۲۰۱۱))
		GRI 201	تاثیر مستقیم اقتصادی عملکرد	۱۳	
		محمود و همکاران (۲۰۱۷)	تاثیر غیرمستقیم اقتصادی عملکرد	۱۴	
	سوره مائده (آیه ۲)		پرداخت قرض الحسنه	۱۵	
	سوره بقره (آیه ۲۸۲)		تسهیلات ارائه شده بر اساس عقود	۱۶	
		SASB	تسهیلات ارائه شده به بخش دولتی و غیردولتی	۱۷	
		IRI	پرداخت خیریه، صدقه، وقف	۱۸	
□			تشکیل کمیته راهبری شرکتی (از جمله کمیته های ریسک، حسابرسی، پاداش و ...)	۱۹	
		GRI 302	انرژی	۲۰	
		GRI 302 و سوره اعراف (آیه ۳۱)	آب	۲۱	
		GRI 302 (سوره شعراء (آیه ۷))	تنوع زیستی	۲۲	
		GRI 302	انتشار گازهای گلخانه ای	۲۳	
		GRI 300 سوره اعراف (آیه ۳۱)	ضایعات و اتلاف منابع	۲۴	
	□		محصولات و خدمات	۲۵	
□			معرفی خدمات جدید بانکی به ذی‌نفعان	۲۶	
	سوره بقره (آیه ۲۷)		انطباق با قوانین اسلامی برای حفظ محیط زیست	۲۷	
		GRI 300	حمل و نقل	۲۸	
		GRI 300 (سوره بقره (آیه ۲۷))	ارزیابی تامین کنندگان بر مبنای شاخص های زیست محیطی	۲۹	
		GRI 300	مکانیسم شکایت زیست محیطی	۳۰	
	سوره انشراح (آیه ۷)		اشتغال	۳۱	
		GRI 205	سلامت و امنیت حرفه ای پولشویی	۳۲	
					شاخص پایداری اجتماعی (سبحان)

	سوره بقره (آیه ۲۴۷)		آموزش و پرورش اسلامی به کارکنان	۳۳	و همکاران (۲۰۱۱)
	سوره بقره (آیه ۲۴۷)		آموزش قوانین و رویه های عمومی به کارمندان	۳۴	
		GRI 103 سوره اعراف (آیه ۱۸۹)	ایجاد تنوع و فرصت های برابر	۳۵	
		□	چرخش شغلی	۳۶	
سوره نساء (آیه ۲۹)			رضایت شغلی کارمندان	۳۷	
		GRI 103 سوره نساء (آیه ۱)	حقوق برابری زن و مرد	۳۸	
		□	وجود نظام مدیریت عملکرد شرعی	۳۹	
		GRI 404 سوره بقره (آیه ۱۲۹)	برنامه راهبردی کلان تربیت نیروی انسانی	۴۰	
	سوره مائده (آیه ۶۶)		سلامت و رفاه کارکنان	۴۱	
سوره نساء (آیه ۵)			سرمایه گذاری	۴۲	
		IRI سوره حدید (آیه ۲۵)	عدالت اجتماعی	۴۳	
		□	تسهیلات اعطایی به کارکنان	۴۴	
سوره انعام (آیه ۹۸)			عدم تبعیض و شایسته سالاری	۴۵	
		GRI 408 سوره روم (آیه ۵۴)	کودکان کار	۴۶	
		GRI 412	مکانیسم شکایت در خصوص دستیابی به حقوق بشر	۴۷	
		GRI 418	آگاهی و آموزش امنیت سایبری	۴۸	
		□	راه های ارتباط با مشتریان	۴۹	
		GRI 404	برنامه های آموزش عمومی	۵۰	
		□	همکاری با حوزه و دانشگاه	۵۱	
	سوره بقره (آیه ۲۷۳)		توجه به مناطق محروم	۵۲	

		GRI 205	مبازه با فساد	۵۳
سوره انعام (آیه ۵۴)			زیارت مکان های مقدس	۵۴
	☐		کمک هزینه های دانشجویی	۵۵
	☐		وجود برنامه های جامع تبلیغی و استفاده اثربخش از ابزارها و ... ترویج بانکداری اسلامی	۵۶
	☐		همکاری با بانک‌های مختلف و سایر شرکت ها	۵۷
		GRI 403	ایمنی و سلامت مصرف کنندگان	۵۸
	☐		معرفی صحیح خدمات بانکی	۵۹
سوره حجرات (آیه ۱۲)			حفظ حریم خصوصی مشتریان	۶۰
	☐		اعتبارسنجی مشتریان	۶۱
		GRI 103	مالکیت فعال - شرکت های پرتفوی	۶۲
		GRI 413	وجود نظام مناسب تشویق و تنبیه برای تسهیلات گیرندگان	۶۳

پس از طراحی این الگو، به منظور بررسی سازگاری و همگرایی خبرگان نسبت به الگوی پیشنهادی در هر یک از مراحل روش دلفی، پرسشنامه ۵ درجه‌ای لیکرت طراحی و در اختیار ۱۵ نفر مصاحبه شونده قرار گرفت تا ضریب همبستگی محاسبه شود. ابتدا به منظور انتخاب نوع ضریب همبستگی، نرمال بودن داده‌ها با استفاده از آزمون کولموگوروف- اسمیرنوف (در سطح هر یک از ابعاد) مورد آزمون قرار گرفت که نتیجه آن در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳- بررسی نرمال بودن داده‌ها- در سطح ابعاد

نتیجه آزمون	سطح معناداری	درجه آزادی	آماره	ابعاد الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی	روش دلفی
نرمال نمی‌باشد	۰.۰۰۰	۱۵	۰.۳۴۶	استانداردهای عمومی	دور اول
	۰.۰۰۰	۱۵	۰.۴۱۹	شاخص پایداری اقتصادی	
	۰.۰۰۰	۱۵	۰.۳۹۶	شاخص پایداری زیست محیطی	
	۰.۰۰۰	۱۵	۰.۳۹۸	شاخص پایداری اجتماعی	
نرمال نمی‌باشد	۰.۰۰۰	۱۵	۰.۴۶۳	استانداردهای عمومی	دور دوم
	۰.۰۰۰	۱۵	۰.۴۴۸	شاخص پایداری اقتصادی	
	۰.۰۰۰	۱۵	۰.۳۷۸	شاخص پایداری زیست محیطی	
	۰.۰۰۰	۱۵	۰.۴۰۶	شاخص پایداری اجتماعی	

همان طور که در جدول ۳ مشخص است، با توجه به آنکه سطح معناداری کمتر از ۵٪ می باشد، شواهد قابل اتکایی جهت پذیرش فرضیه H₀ (دال بر نرمال بودن داده‌ها) وجود ندارد و از این رو داده‌های جمع‌آوری شده نرمال نمی باشند. بنابراین، از آزمون ناپارامتریک همبستگی کندال جهت بررسی همگرایی نظرات خبرگان در هر یک از دوره‌های دلفی استفاده می‌شود. خروجی این آزمون در جدول ۴ ارائه گردیده است.

جدول ۴- نتایج بررسی همگرایی نظرات خبرگان

الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی	دور اول دلفی	دور دوم دلفی
ضریب همبستگی کندال	۰.۸۲۰	۰.۸۳۳

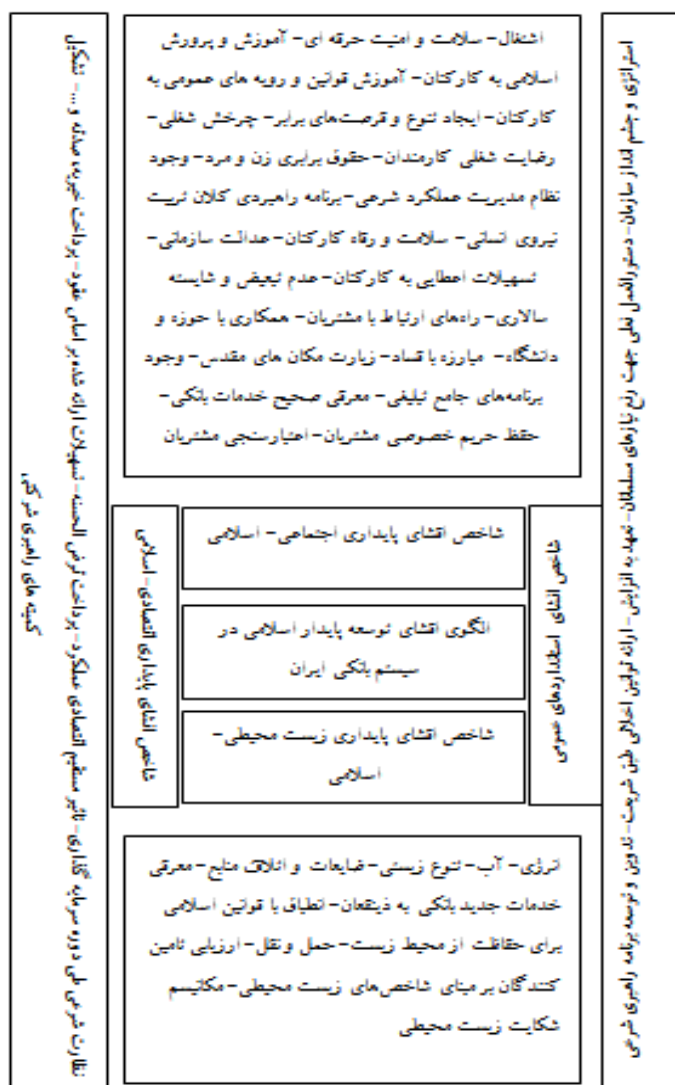
همانطور که ملاحظه می‌گردد، همبستگی بین نظرات خبرگان نسبت به الگوی طراحی شده معنادار و نشان‌دهنده اتفاق نظر قوی بین متخصصان می‌باشد و از آنجایی که ضریب همبستگی کندال در دور دوم دلفی نسبت به دور اول، تفاوت بسیار ناچیزی دارد، انجام دوره‌های دلفی متوقف گردید.

به منظور تعیین سطح اهمیت هر یک از ابعاد و مولفه‌ها در الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی، تکنیک آنتروپی شانون بکار برده شد. همان گونه که در جدول ۵ ملاحظه می‌گردد، بُعد شاخص پایداری زیست محیطی- اسلامی از لحاظ افشا در سیستم بانکی ایران دارای بالاترین اهمیت و بُعد استانداردهای عمومی پایداری دارای کمترین سطح اهمیت در الگوی پیشنهادی افشای توسعه پایدار اسلامی برای سیستم بانکی ایران می‌باشد.

جدول ۵- نتایج حاصل از آنتروپی شانون- در سطح ابعاد

ابعاد	میانگین وزن هر بُعد بر اساس شاخص آنتروپی شانون
شاخص استانداردهای عمومی	۰.۷۷۴۴
شاخص پایداری اقتصادی- اسلامی	۰.۷۸۳۰
شاخص پایداری زیست محیطی- اسلامی	۰.۷۸۶۲
شاخص پایداری اجتماعی- اسلامی	۰.۷۸۱۷

همچنین روش آنتروپی شانون در سطح هر یک از مولفه‌های موجود در الگوی پیشنهادی بمنظور مشخص نمودن مولفه‌های بااهمیت محاسبه گردید. نتایج نشان داد که میانگین وزن شاخص آنتروپی شانون در سطح مولفه‌ها به میزان ۰.۷۸۱۴ می‌باشد که از این رو، ۴۲ مولفه دارای وزن شاخص بالاتری نسبت به میانگین هستند که در شکل ۱ به نمایش گذاشته شده‌اند.

شکل ۱- مولفه‌های بااهمیت در الگوی افشای توسعه پایداری اسلامی در سیستم بانکی ایران - طبق روش آنتروپی شانون

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در سال‌های اخیر، مفهوم توسعه پایداری اسلامی بیش از پیش، مورد توجه قرار گرفته است و در جوامع بین‌المللی در حال حاضر در مراحل اولیه تدوین استاندارد می‌باشد. از طرف دیگر، در صنعت بانکداری ایران این مفهوم چندان

مورد توجه قرار نگرفته است و قانون‌گذاران، افشای فعالیت‌های مبتنی بر توسعه پایدار اسلامی را برای سیستم بانکی الزام ننموده‌اند. همانطور که در بخش پیشینه تحقیق آورده شده است، پژوهش‌های خارجی متعددی به بررسی افشای توسعه پایدار پرداخته‌اند که البته این پژوهش‌ها تنها برخی از ابعاد افشای توسعه پایدار را مورد بررسی قرار داده‌اند و نیز ابعاد و مولفه‌های مورد بررسی، طبق اصول اسلام و شریعت نبوده است. در این پژوهش سعی شد که اولاً همه ابعاد افشای توسعه پایدار (اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی) مورد توجه قرار گیرد و ثانیاً از جنبه اسلامی، تمامی ابعاد و مولفه‌ها توجیح شدند و نظرات خبرگان نیز به‌منظور مطابقت با قوانین و استانداردهای داخلی در انتخاب آنها دخیل بوده است. از طرف دیگر، پژوهش‌های داخلی بیشتر بر جنبه اجتماعی توسعه پایدار که همان مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی است تمرکز دارند و هیچ‌گونه پژوهشی در رابطه با افشای همه ابعاد توسعه پایدار اسلامی صورت نگرفته است.

در این پژوهش، الگویی جهت افشای توسعه پایدار اسلامی برای سیستم بانکی کشور ارائه گردید که حاصل اجماع نظر ۱۵ نفر از متخصصین حوزه بانکی و مالی اسلامی (طبق روش دلفی دو مرحله‌ای) و مطالعه منابع بین‌المللی موجود (راهنمای گزارشگری عمومی (GRI)، راهنمای گزارشگری اسلامی (IRI) و بیانیه‌های هیات استانداردهای حسابداری پایداری (SASB)) بوده است. این الگو مشتمل بر ۴ بُعد (افشای استانداردهای عمومی، افشای فعالیت‌های اقتصادی - اسلامی، افشای فعالیت‌های زیست محیطی - اسلامی و افشای فعالیت‌های اجتماعی - اسلامی) و ۶۳ مؤلفه است که با استفاده از محاسبه ضریب همبستگی کندال مشخص شد که اجماع نظر بالایی نسبت به هر یک از ابعاد و مولفه‌های الگوی پیشنهاد شده بین خبرگان در روش دلفی وجود دارد. همچنین روش آنتروپی شانون نشان داد که بُعد افشای فعالیت‌های زیست محیطی - اسلامی توسعه پایدار دارای بیشترین و بُعد افشای استانداردهای عمومی دارای کمترین اهمیت در این الگوی پیشنهادی می‌باشد. از طرف دیگر، شاخص آنتروپی شانون در سطح هر یک از مولفه‌های موجود در الگوی ارائه شده نیز محاسبه گردید. با توجه به اینکه میانگین وزن شاخص آنتروپی شانون در سطح مولفه‌ها، ۰.۷۸۱۴ محاسبه شد، بنابراین ۴۲ مولفه از ۶۳ مولفه موجود در الگوی ارائه شده بالای این مقدار قرار گرفته و دارای اهمیت بیشتری در الگوی پیشنهادی هستند.

در عرصه بین‌المللی مطالعات متعددی به بررسی گزارشگری پایداری پرداخته‌اند؛ در پژوهش نوبائی و الیلی (۲۰۱۷) تنها به بُعد محیط زیست در دو سطح افشائیات انرژی و منابع طبیعی محیط زیست اشاره شده است و بین این موارد تفاوتی بین الگوی اسلامی و غیراسلامی ملاحظه نمی‌گردد در حالی که در پژوهش فعلی، ۴ بُعد و ۶۳ مولفه بعنوان الگوی افشای توسعه پایدار اسلامی ارائه شده است. ساگیانتو و هراپان (۲۰۱۷) با استفاده از استانداردهای GRI به ذکر ۹ مولفه استراتژی و چشم انداز، ویژگی‌های هیات مدیره، محصولات و خدمات، زکات و خیریه، توجه به منافع عمومی، بدهکاران و جامعه، هیات نظارت بر شریعت، محیط زیست و دستورالعمل آتی و فعلی جهت رفع نیازهای مسلمانان می‌پردازند که این مولفه‌ها در قالب ابعاد، چارچوب بندی نشده‌اند. محمود و همکاران افشای اطلاعات پایداری را متناسب با استانداردهای عمومی پایداری (غیراسلامی) و طبق استاندارد GRI در سه بُعد اقتصادی (شامل مولفه‌های عملکرد اقتصادی و تاثیر غیرمستقیم عملکرد اقتصادی)، زیست محیطی (شامل مولفه‌های مواد، انرژی و ارزیابی تامین کنندگان) و اجتماعی (شامل مولفه‌های جامعه، حقوق بشر،

محصولات و خدمات و رویه‌های کار) مد نظر قرار داده‌اند. سبحانی و همکاران (۲۰۱۱) جنبه‌های محدودی از ابعاد اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی را با استفاده از تحلیل محتوا استخراج نموده‌اند که عبارتند از افشای مسائل حاکمیتی، افشای خدمات و محصولات، افشای حقوق بشر، افشای جامعه، افشای انرژی و افشای عملکرد اقتصادی. طالب‌نیا، علی‌خانی و مران‌جوری (۱۳۹۱) به شناسایی ابعاد اجتماعی و زیست محیطی در گزارشگری پایداری برای شرکت‌های بورسی پرداخته‌اند. نتیجه پژوهش آنها در نهایت افشای چندین مولفه از جمله انرژی، محصولات و خدمات، منابع انسانی، مشتریان و جامعه در گزارشات پایداری بوده است که نوع افشای اطلاعات را به سه دسته اخباری، پولی و مقداری تقسیم بندی کرده‌اند. در این پژوهش سعی شد که اولاً همه ابعاد افشای توسعه پایدار (عمومی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی) به همراه مولفه‌های مربوط به هر بُعد مورد توجه قرار گیرد و ثانیاً از جنبه اسلامی، تمامی ابعاد و مولفه‌ها مورد توجه قرار گرفتند و نظرات خبرگان نیز به منظور مطابقت با قوانین و استانداردهای داخلی در انتخاب آنها دخیل بوده است. در واقع، مدیران بانک‌ها باید توجه داشته باشند که با افشای این موارد در گزارشات، نه تنها به وظیفه پاسخگویی خود در برابر جامعه و ذینفعان جامعه عمل پوشانده‌اند بلکه مهم‌تر از آن، به ایفای مسئولیت پاسخگویی در برابر خداوند متعال پرداخته‌اند و چنانچه ادعای عملکردی مطابق با اصول شریعت را داشته‌اند، در عمل نیز آن را به اثبات رسانده‌اند. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

"ای کسانی که ایمان آوردید، چرا چیزی می‌گویید که آن را انجام نمی‌دهید؟ شما پایداری در جهاد وعده می‌دهید ولی به میدان نمی‌آیید و یا از صحنه کارزار می‌گریزید. نزد خداوند سخت مورد خشم است، چیزی بگویید که انجام نمی‌دهید." (سوره الصف، آیات ۳-۲)

نتایج بدست آمده از این پژوهش می‌تواند در وهله نخست مورد استفاده بانک مرکزی ج.ا.ا قرار گیرد. بدین صورت که این نهاد، به تدوین الزاماتی مناسب در راستای انجام و افشای فعالیت‌های مربوط به توسعه پایدار برای سیستم بانکی کشور بپردازد. همچنین قوانین و مقررات جاری می‌تواند جهت اهمیت به مفهوم گزارشگری توسعه پایدار تغییر یابد و الزامات اولیه جهت ارائه گزارش پایداری توسط بانک‌ها اعمال گردد. به علاوه، قانون‌گذاران و متخصصین حوزه بانکداری اسلامی لازم است با قوانین و استانداردهای بین‌المللی در خصوص گزارشگری توسعه پایدار اسلامی آشنایی یابند و به تدوین و ارائه این استانداردها در کشور اقدام نمایند. از طرف دیگر، سازمان بورس و اوراق بهادار به عنوان نهاد ناظر بر بازارهای مالی، می‌تواند افشای ابعاد مختلف توسعه پایدار اسلامی را برای بانک‌ها ارزیابی نموده و این موارد را در تعیین شاخص کیفیت افشا (که این سازمان برای شرکت‌های عضو بورس تعیین می‌کند) مد نظر قرار دهد. در نهایت، این امر موجب بهبود پاسخگویی به ذی‌نفعان گشته و سودمندی در تصمیم‌گیری برای آنها به همراه دارد. در نهایت، پژوهشگران می‌توانند با اهمیت دادن به حوزه توسعه پایدار و تحقیق و پژوهش بیشتر نسبت به جنبه‌های مختلف این حوزه، آشنایی بیشتری از آن کسب نموده و سایرین را در خصوص تدوین استانداردها و دستورالعمل‌ها حمایت کنند.

در رابطه با موضوع این پژوهش، تحقیقات داخلی مرتب‌تبی صورت نگرفته است. لذا بهتر است به منظور توسعه و بهبود الگوی پیشنهادی ارائه شده در این پژوهش و پرداختن به سایر ابعاد و مولفه‌هایی که شاید در این پژوهش

مغفول مانده باشد، زمینه تحقیقات آتی فراهم آورده شود؛ برای مثال، میزان افشای مؤلفه‌های الگوی فعلی را در گزارشات ارائه شده توسط بانک‌ها در ایران ارزیابی نموده و وضعیت فعلی افشای ابعاد توسعه پایدار اسلامی را بطور دقیق‌تری مورد سنجش قرار دهند. همچنین پژوهشگران می‌توانند، میزان همبستگی افشای فعالیت‌های توسعه پایدار را در سیستم بانکی با مولفه‌های مختلفی (نظیر مالی، عملیاتی و ...) مورد آزمون قرار داده و مشخص نمایند که توجه به کدامیک از مولفه‌ها در سیستم بانکی می‌تواند منجر به افزایش در میزان افشائیات فعالیت‌های توسعه پایدار گردد. همچنین الگوی ارائه شده در این پژوهش را می‌توان متناسب با صنایع و شرکت‌های مختلف تغییر داد و اهمیت آن را در سایر موارد بررسی نمود.

فهرست منابع

- * قرآن کریم، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، (۱۳۹۰)، تهران، انتشارات باقرالعلوم.
- * جلد سوم اصول کافی، ترجمه محمد باقر کمره‌ای، (۱۳۷۹)، تهران، انتشارات مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- * ابراهیمی، تقی؛ صالح‌نیا، نفیسه؛ لشکری‌پور، فاطمه، (۱۳۹۲)، بررسی جایگاه محیط زیست در اسلام و نقش آن در توسعه پایدار، همایش ملی پژوهش‌های محیط زیست ایران، آبان ۹۲.
- * آقاجانی، معصومه و خیری‌دوست، زهرا، (۱۳۹۴)، توسعه پایدار در کنار عدالت و اخلاق در اقتصاد اسلامی، نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، دوره ۴، شماره ۱۱۱، ۱۰-۱۴۶.
- * پاکروان، لقمان، (۱۳۹۱)، حسابداری سه بعدی یا توسعه پایدار، روزنامه دنیای اقتصاد، شماره ۲۷۶۵.
- * شاکراردکانی، محمد و نیکنام‌جو، منصور، (۱۳۹۸)، تأثیر مدیریت منابع انسانی اسلامی بر پیامدهای رفتاری کارکنان ادارات دولتی با تمرکز بر نقش میانجی اخلاق کار اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت اسلامی، دانشگاه امام حسین، تابستان ۹۸، سال ۲۷، شماره ۲، ۱۲۳-۹۵.
- * شرعی، فاطمه؛ کلابی، امیرمحمد؛ خدادادحسینی، (۱۳۹۸)، طراحی مدل توسعه پایدار شرکتی: تبیین نقش مسئولیت اجتماعی شرکتی، حاکمیت شرکتی و خلق ارزش مشترک، فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی، دوره ۶، شماره ۳، ۳۰۵-۳۲۵.
- * طالب‌نیا، قدرت‌اله؛ علی‌خانی، راضیه و مران‌جوری، مهدی، (۱۳۹۱)، ارزیابی کمی و ماهیت افشای اطلاعات حسابداری زیست محیطی و اجتماعی در ایران، بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، دوره ۱۹، شماره ۳، ۴۳-۶۰.
- * غضنفری، علی؛ محمدی، باب‌اله، (۱۳۹۰)، بررسی توسعه اقتصادی از منظر قرآن کریم، پژوهشنامه معارف قرآنی، شماره ۷، زمستان ۱۳۹۰، ۱۰۳-۱۲۶.
- * قیصری، رجبعلی، (۱۳۸۱)، کنکاشی پیرامون اهمیت عدالت در توسعه اقتصادی از منظر اسلام، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های اقتصادی، پاییز و زمستان ۱۳۸۱، سال اول، شماره ۵۶، ۱۰۵-۱۲۴.
- * فراهانی فرد، سعید، (۱۳۸۴)، توسعه پایدار بر محور عدالت، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، زمستان ۱۳۸۴، دوره ۵، شماره ۱۹، ۹۱-۱۲۲.

- * کرمی، غلامرضا؛ قیومی، زهره و ابراهیمی کردلر، علی، (۱۳۹۳)، ارزیابی شاخص افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی و بررسی ارتباط این شاخص با عملکرد مالی بانک‌ها در ایران تحت رویکرد اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت اسلامی، دانشگاه امام حسین، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، سال ۲۲، شماره ۲، ۱۴۹-۱۳۱.
- * معصومی، رسول؛ صالح‌نژاد، حسن؛ ذبیحی، علی، (۱۳۹۶)، شناسایی متغیرهای موثر بر میزان گزارشگری پایداری شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران، فصلنامه دانش حسابرسی، بهار ۹۷، شماره ۷۰، ۱۹۵-۲۲۱.
- * Adnan, N.A. & Bahari, N.A.S. & et. al, (2015), The Effects of Environmental Disclosure on Financial Performance in Malaysia, Economics and Finance, Vol 35, 117 – 126.
- * Aman, Z, (2016), Corporate Sustainability Reporting from Islamic Perspective, Proceeding of the 2nd International Conference on Economics & Banking 2016.
- * Banerjee S. and M. Velamuri, (2015), The conundrum of profitability versus soundness for banks by ownership type: Evidence from the Indian banking sector, Review of Financial Economics, Vol 26, 12-24.
- * Baydoun, N. & Willett, R, (2000), Islamic Corporate Reports, ABACUS, Vol. 26, 71-90.
- * Cahya, B.T. Nuruddin, A. Ikhsan, A. (2017), Islamic Social Reporting: From the Perspectives of Corporate Governance Strength, Media Exposure and the Characteristics of Sharia Based Companies in Indonesia and its Impact On Firm Value, IOSR Journal Of Humanities And Social Science, Vol 22, 71-78.
- * Global Reporting Initiative, (2020), GRI standards, <https://www.globalreporting.org/standards>.
- * Islamic Reporting Initiative, (2020), Preamble to the IRI standards, <https://islamicreporting.org/iri-standard>.
- * Khan, T, (2019), Reforming Islamic Finance for Achieving Sustainable Development Goals, Islamic Econ., Vol. 32 No. 1, 3-21.
- * Nobanee, H. & Ellili, N, (2017), corporate sustainability disclosure in annual reports: evidence from UAE banks: Islamic versus conventional, Renewable & Sustainable Energy Reviews, Vol 55, 1336-1341.
- * Othman, R. & Thani, MA.M, (2010), Islamic Social Reporting Of Listed Companies In Malaysia, International Business & Economics Research Journal, Vol 9, Number 4.
- * Rizal, M. & Muhamad, R. & Noordin, K, (2006), Corporate social responsibility disclosure, Jurnal syariah, vol 14, no. 1, 125-142.
- * Said, S. Aziz, H. Salamun, H. Adam, F, (2018), Sustainable development from Islamic perspective, International Journal of Civil Engineering and Technology, Vol 9, 985-992.
- * Sobhani, F. A. & Zainuddin, Y. & Amran, A. & Baten, MA, (2011), Corporate sustainability disclosure practices of selected banks: A trend analysis approach, African Journal of Business Management, Vol. 5, 2794-2804.
- * Sugianto & Harapan, N, (2017), The integration of disclosure of Islamic social reporting in Islamic bank financial statement, SHS Web of Conferences 36, 00011 (2017).
- * Sustainability Accounting Standards Board, (2014), Commercial banks (sustainability accounting standard), www.sasb.org.

Presentation of The Islamic Sustainable Development Disclosure Model for the banking system in Iran

MohammadReza Mehrabanpour

Associate Professor, Accounting, Faculty of management and accounting, University of Tehran college of Farabi, Qom, Iran, mehrabanpour@ut.ac.ir, (Author)

GholamReza Karami

Associate Professor, Accounting, Faculty of management and accounting, University of Tehran, Tehran, Iran, gholamrezakarami@yahoo.com.

Hamid Zare

Associate Professor, Governmental Management, Faculty of management and accounting, University of Tehran college of Farabi, Qom, Iran, hzarea@ut.ac.ir.

Zohreh Ghayoumi

PHD student, Accounting, Faculty of management and accounting, University of Tehran college of Farabi, Qom, Iran, zghayomi@yahoo.com, (correspondent)

Abstract

Sustainable Development has become a global concern among firms. Islamic particular attitude toward man and society, organizes economic activities have the most efficient and sustainable, and they are less costly. considering the importance of the role of sustainable development and disclosure for activities by banks, this study presents a model for exposing sustainable development for the banking system in Iran. In order to present this model, the Delphi method has been used, which finally, this model has 4 dimensions and 63 components. Shannon entropy technique is also used to determine the importance at the level of each of the dimensions and components in the model. The results showed that the dimension of disclosure of environmental-Islamic activities has the most and the dimension of disclosure of general standards has the least importance in the proposed model. Also, the number of important components in Shannon entropy technique was evaluated 42 components.

Keywords: Islam; Sustainable Development; Delphi; Shannon Entropy

